

[B] **SCHRIJVERSMACHT. “DOOR PROMETHEUS
GEBOEID” VAN LAURENS HAM**

Wanneer een schrijver de literatuur claimt als een vrijplaats voor het scheppen van een alternatieve werkelijkheid, geeft hij dan niet bij voorbaat alle werkelijke macht uit handen? In zijn proefschrift *Door Prometheus geboeid* draait Laurens Ham de zaken om. Juist door als individueel kunstenaar afstand te nemen van religieus en nationaal groepsdenken, verwerft de moderne auteur zijn gezag. Dat wordt mogelijk als de absolute machtsbasis van Staat en Kerk verdwijnt met de komst van de constitutionele democratie. Op het moment dat het gezag door louter woorden wordt geschraagd, verliest het zijn fundament. Autoriteit wordt grondeloos en beweegt zich in de richting van de fictie, zij het een fictie die over een leger en een politiemacht beschikt. Literatoren krijgen in de moderniteit de mogelijkheid hun positie te verkennen. Ze moeten zelf uitvinden hoe ver ze kunnen gaan in hun kritiek. Het risico op juridische vervolging en gevangenschap bestaat, maar met wat moed en oordeelsvermogen valt er ook winst te behalen. Wie zich laat kennen als een vrije, onafhankelijke geest, met als machtsbasis niet meer dan de kracht van woorden en argumenten, wint aan gezag. Laurens Ham beschrijft in zijn boek – dat als ondertitel *De autonomie en autoriteit van de moderne Nederlandse auteur* draagt – hoe schrijvers in de loop van de afgelopen anderhalve eeuw steeds autoriteit hebben verworven door de autonomie opnieuw uit te vinden.

Literaire autonomie is een heel ruim begrip dat nogal wat betekenen kan. Het duidt onder meer op materiële zelfredzaamheid, op de mogelijkheid meningen te uiten bij monde van een personage, en op het ontstaan van een literaire kunstvorm die beoordeeld wordt op grond van eigen wetten en waarden. Discussies over het onderwerp verlopen vaak chaotisch; uitgaand van de eigen opvatting praat men nogal eens langs elkaar heen. Vreemd is dat niet, want het gaat hier om de essentie van wat literatuur is, kan en zou moeten zijn. Hoeveel voetnoten men ook inzet, aan elke invulling van het begrip gaat een stellingname vooraf. De schermutselingen beginnen al voordat de wapens opgenomen zijn.

Laurens Ham geeft in *Door Prometheus geboeid* een aan Andrew Goldstone ontleende definitie. Autonomie is, zo staat het in de inleiding, de poging van een auteur om een “relatief onafhankelijke positie tegenover maatschappelijke en politieke vraagstukken in te nemen”. De nadruk ligt hier, meer dan bij Goldstone het geval lijkt, op politiek-maatschappelijk engagement. Uitgaand van die definitie kiest Ham voor een retorische analyse van een reeks literaire teksten en laat hij de narratologische benadering in het arsenaal rusten. Romans, essays en verhandelingen worden gelezen als betogen die in een direct verband staan met het maatschappelijke debat van hun tijd.

In *Door Prometheus geboeid* worden Nederlandse auteurs besproken die elk op hun eigen manier het zelfstandig schrijverschap hebben vormgegeven: Multatuli, Lodewijk van Deyszel, Carry van Bruggen en W.F. Hermans. Ham richt zich op bekende en minder bekende teksten in hun oeuvre en behandelt bovendien in elk hoofdstuk een zogeheten tegenspeler: een literator die in hetzelfde tijdsgewricht en bij soortgelijke kwesties een andere, soms zelfs tegengestelde positie innam. Deze grote vier worden voorafgegaan door een volslagen onbekende, Jean Baptiste Didier Wibmer (1792 – 1836), een auteur die in satirische geschriften het niet altijd verlichte regime van Willem I aan de kaak stelde en om die reden voor jaren in het gevang belandde. Ham concludeert: “Blijkbaar is er wel een zekere mate van publicitaire en maatschappelijke vrijheid nodig, wil een kritische stem in de contemporaine en latere debat [sic] voet aan de grond krijgen.”

Over die minimale vorm van vrijheid beschikt Multatuli wel, onder meer als gevolg van de drukpersvrijheid, vastgelegd in de grondwet van 1848 – het levenswerk van de door hem zo gehate liberaal Thorbecke. Multatuli zet zich af tegen de “specialisten” die zich profileren in de opkomende weekblad- en krantenjournalistiek. Hij verwerft een zeker gezag, niet het minst omdat hij schrijft in een nog ongezien Nederlands. Als Lodewijk van Deyszel rond de eeuwwisseling debuteert, heeft zich een beroepsgroep schrijvers gemanifesteerd. Van Deyszel moet niets van deze broodschrijvers hebben en werpt zich op het autonome schrijverschap, al blijft hij afhankelijk van weldoeners en van de

in 1905 opgerichte Vereniging van Letterkundigen. Ondanks zijn evidente gebrek aan bestuurlijke kwaliteiten is Van Deyszel er de eerste voorzitter van.

Gezag koop je niet, dat wordt je toegekend. Dat blijkt heel duidelijk uit het diepgravende hoofdstuk over Carry van Bruggen, haast een boek op zich. Ham laat zien dat Van Bruggens cultuurfilosofische studie *Prometheus* en haar veelal onder pseudoniem geschreven kunstenaarsromans in elkaars verlengde liggen. De contemporaine kritiek ziet dat heel anders; Van Bruggens roman *Een coquette vrouw* wordt vooral “koket” bevonden en dat was in het interbellum geen compliment. De mannelijke critici hebben weinig waardering voor een vrouw die schrijft over een kunstenaar die verlangt naar (mannelijke) muzen; ze zien er vooral wufte vrouwelijke muizenissen in.

In het afsluitende hoofdstuk over W.F. Hermans gaat het over de vrijheid van meningsuiting. Veel aandacht gaat uit naar *Ik heb altijd gelijk* en het proces naar aanleiding van de roman. Tijdens de rechtszitting argumenteerde Hermans dat er een onderscheid gemaakt moest worden tussen schrijver en personages. Zijn advocaat kwam met een heel ander pleidooi. Volgens hem moest de auteur worden vrijgesproken omdat het personage dat hij opvoert in de besproken passage duidelijk ontoerekeningsvatbaar was. De rechter volgde de advocaat, niet de auteur: Hermans werd vrijgesproken wegens de ontoerekeningsvatbaarheid van een fictieve persoon. Die nuance was niet aan zijn vijanden besteed. Zij betichtten de schrijver van een laffe houding; hij had gewoon moeten durven zeggen dat de mening van Lodewijk Stegman ook de zijne was. Het zou kunnen dat Hermans hier heimelijk mee heeft ingestemd. Later zou hij steeds meer de overeenkomsten tussen zijn eigen leven en de roman benadrukken. Maar dat was in een tijd waarin hij zijn gezag gevestigd had, of liever, een tijd waarin hij was gaan gelden als een auteur die altijd en overal gelijk had.

Hoe meet je nu zoiets onstoffelijks als gezag en autonomie? Wat is er de maateenheid van? Laurens Ham doet in zijn studie een beroep op het concept *posture*: de representatie van de auteur door zichzelf én door anderen. Actief gebruikt heet het “posturering”; dat klinkt als een vergeten groente, maar bedoeld wordt het beeld dat een schrijver van

zichzelf creëert. Het gevaar bestaat natuurlijk dat een dergelijke analyse, leunend op het *posture*-begrip, circulair wordt: dat gezagsvolle auteurs gezagsvol zijn omdat ze zichzelf als gezagsvol presenteren of als zodanig door anderen worden beschouwd. Moet je die claims, die *postures*, niet ook nog toetsen? Nu gebeurt dat in *Door Prometheus geboeid* zeker ook, al is vervolgens weer de vraag: welk criterium gebruik je daarvoor? En hoe kun je als wetenschapper het bestaande beeld aanvullen en bijsturen zonder te vervallen in subjectieve oordelen? En is dat überhaupt wel mogelijk – of wenselijk?

Bijkomend probleem is dat de posities die schrijvers innemen niet gegeven zijn, ze moeten worden afgeleid. Als Lodewijk van Deyssel zijn dagboeken aan zijn biograaf Prick overdraagt, leidt Ham daaruit bijvoorbeeld af dat hij “met zijn postume beeldvorming als enigszins tragische figuur moet hebben ingestemd”. Dat zou kunnen, maar het blijft een interpretatie. In het slechtste geval komt het vaststellen van zo’n posture neer op het gissen naar schrijversintenties, waarvoor ooit de term *intentional fallacy* werd gemunt. Over Carry van Bruggen luidt het in het boek: “Met een werk als Prometheus postureert Van Bruggen zich als een intellectueel met een eigen denksysteem.” Waarom niet gewoon stellen dat Van Bruggen een intellectueel met een eigen denksysteem is? Een systeem dat door Ham overigens heel helder uiteengezet wordt. Auteurs (en critici) kunnen van alles beweren, maar ze moeten het in hun zinnen waarmaken. En niets is waar voor zover het niet wordt gelezen en geduid.

Dat is de paradox van dit proefschrift: aan auteurs wordt een groot gezag toegedicht, maar juist door de meeste aandacht te besteden aan strategieën om dat te bereiken, dreigen schrijvers te worden gereduceerd tot figuren die boven alles de behoefte hebben zich “neer te zetten” als autoriteit. Waarmee niet gezegd is dat schrijvers vrij zijn van de neiging zich te profileren, maar het is de vraag of dat hun meest wezenlijke, meest beklijvende bijdrage aan de wereld is. Wat is literaire autonomie vandaag? Misschien wel de vrijheid afstand te nemen van een cultuur die zowat samenvalt met strategisch ondernemen.

DANIEL ROVERS

LAURENS HAM, *Door Prometheus geboeid. De autonomie en autoriteit van de moderne Nederlandse auteurs*, Uitgeverij Verloren, Groningen, 2015, 347 .
